

"עירי שלי"

ש"י עגנון על עיר הולדתו בוצ'אץ*¹

שמואל יוסף עגנון
(באדיבות: בית עגנון,
ירושלים)

"אסתרליין יקירתי, חבל חבל שלא באת עמי לבוטשאטש". במשפט זה פותח שמואל יוסף עגנון את הגלויה ששיגר לרעייתו בעיצומו של הביקור בעיירת הולדתו, שיהיה למעשה מפגשו האחרון בה. "אני שמח שהגעתי לכאן", הוא מוסיף וכותב לה. אולם רשמי הביקור לא יספקו את עגנון, והוא ישוב לשם במסעות וירטואליים חוזרים ונשנים במשך ארבעים שנות יצירה, עד רגעי חייו האחרונים.¹ לא בכדי הקדיש ההיסטוריון והגאוגרף אברהם יעקב ברוור את ספרו רחב היריעה גליציה ויהודיה לש"י עגנון, ש"הציב ליהדות גליציה המזרחית מצבת-זיכרון לנצח".² ואכן, הקורא בכתבי עגנון, ובעיקר ביצירות שעלילתן מתרחשת בבוצ'אץ,

יכול להעלות בעיני רוחו בבהירות רבה את קלסתרה של עיירה זו שבגליציה המזרחית, שבה נולד עגנון בשנת 1888 כשמואל יוסף טשאטשקיס וחי בה עד לשנות העשרים שלו.³ עגנון שב וכתב על הציוויליזציה היהודית המסוימת הזאת, שהיא אינה אלא בבואה של עשרות עיירות בחבל ארץ זה שהיה לפנים בגליציה. קלסתרה תואם עיירות נוספות שספר זה מבקש לעסוק בהן, ובוצ'אץ, בהקשר זה, משמשת להן דגם אב מלא ומרתק.

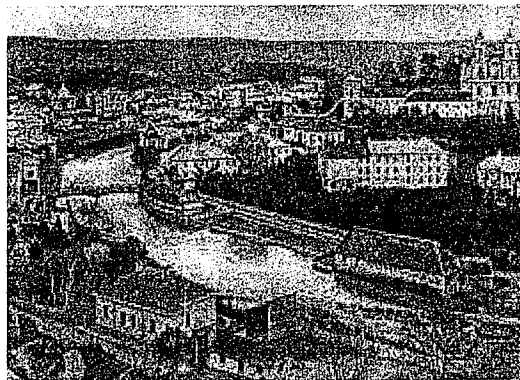
* הפרק מוקדש לזכרו של מרדכי הלפרין, יליד בוצ'אץ, שהובילני במשעוליה והיה לי לעזר רב.

1 אסתרליין יקירתי, גלויה 169, עמ' 258-259.

2 בפרק זה אין בכוונתי להציג את הרקע ההיסטורי של בוצ'אץ. על העיירה ועל תולדותיה נכתב לא מעט, ובין היתר: כהן, תשט"ז; לאור, 1995, 1998; Bartov, 2007. אני מבקשת להדגיש את ייצוגה של העיר ביצירתו של עגנון תחת רושמו של אירוע משמעותי שהייתי עדה לו, הרס בית המדרש הישן בשנת 2001.

3 על טריטוריה מובחנת זו, הנמצאת כיום בשטח אוקראינה, ראו ברטל, 1999, עמ' 145-162. על תאריך לידתו ראו לאור, 1998, עמ' 19-20.

מניין שנותיו של עגנון במקום קצר לכאורה, אולם עובדה זו לא מנעה ממנו להוסיף ולכתוב על העיירה שנים רבות אחרי שנפרד ממנה, ללוות כביכול את צמִיחתה ולהציב דיוקן רחב מאוד שלה, רחב ועמוק מזה שהיה מוכר וידוע לו עצמו ולבני דורו. ביצירות אחדות היא נבחרה לשמש זירת התרחשות עיקרית, בעוד המספר פורש במלאות תיאורי רקע והווי חיים ייחודי בה, התרחשויות קטנות וגדולות ותולדותיהם של אישים מרכזיים ושוליים שהתגוררו בעיירה, שזורים בעלילות שהוא טווה סביבה ובתוכה. מבטו נסוג אל העבר הרחוק ואל תקופות עלומות, שבקיאותו בהן הייתה יוצאת דופן, ואל תקופות קרובות לזמנו, דוגמת "בנערינו ובזקנינו"⁴, הנובלה המתרחשת בראשית המאה ה-20.

מראה העיר

עם יצירותיו המרכזיות שזירת התרחשותן בוצ'אץ', נמנה הסיפור שנכתב בארץ ישראל בימיה ההרואיים של העלייה השנייה, "זהיה העקוב למישור" (1912). בהמשך נכתבה הנובלה "בדמי ימיה" (1923). המרחב המובחן של הרומן "סיפור פשוט" (1935) מציג תמונה מפורטת של העיר ומשרטט מעין מפה שלה. הספר החותם את פרקי בוצ'אץ' שלפני מלחמת העולם השנייה, אורח נטה ללון (1939), מעבה את המפה המוקפדת ורבת הסימונים של עגנון והוא נקרא גם ככתב פְרָדה שלו מעיר הולדתו. הרומן נסמך על ביקור של עגנון בשנת 1930 בעיר, שהייתה שונה מזו שהכיר, ובמידה מסוימת גם אחרת מזו שביקש לראות. לא בכדי, בסיום רומן זה, האורח המזוהה עם הסופר עוזב את העיר בידיעה פנימית כי לא ישוב אליה ואולי אף לא ישוב לכתוב עליה. עם כל היותה מוקד חשוב ורב-ערך

4 לאור, 1998, עמ' 134-135; פרידלנדר, תשס"ו, עמ' 11-12.

בהגותו ובפנו:
על המרחב ה
בכתיבת הרוו
עגנון נפר
של יצירתו, ג
המפגש האמ
חורבן יהדות
במסעי הר
בעיר, שבעים
הרס וניוון עי
במו עיניי למ
בתרבות העב
מגדל בית הע
הישן, החנויו
הזורם בלב ה
את הפרק
מנקודת השיא
שכונתה ביציו
החיים היהודי
ליצירה הבדיו
מקור ובדיון -
המרטטת על
כשהצטרפתי

5 ראו מאמרי
תיאוריו בא
מלחמות ה
לאור, 1998
6 עגנון לא ה
עמ' 158-9
7 הכוונה לנו
בפרק זה.

בהגותו ובפואטיקה שלו; הוא ביקש להרחיב את היריעה ולהתפנות לכתיבה על המרחב הארץ ישראלי ובכלל זה לסיים את הרומן תמול שלשום ולהתקדם בכתיבת הרומן שירה.⁵

עגנון נפרד אפוא מסאגת בוצ'אץ' באורח נטה ללון, הנחשב לאחד משיאיה של יצירתו, גם בשל בחירתו הנועזת להציגה כעיר מתפוררת ומוזנחת. קורות המפגש האמור עובדו לספר נוגה מאוד, שהפך לאחת היצירות שבישרו את חורבן יהדות אירופה.⁶

במסעי הראשון לבוצ'אץ' ביקשתי לשחזר את ביקורו רב-המשמעות של עגנון בעיר, שבעים שנה אחרי שנערך, ואולי לעמוד על פשר הבחירה של עגנון להמיט הרס וניזון על העיר ביצירתו. ידעתי שאפגוש שרידים מעולם שהיה, שאתוודע במו עיניי למקומות ספציפיים, שהם גם תפאורה ליצירות ספרותיות מרכזיות בתרבות העברית וגם אנדרטות אילמות לעולם שנגדע בפתאומיות - כיכר העיר, מגדל בית העירייה הישן ("בית המועצות"), הגימנסיה, בית הדואר, בית המדרש הישן, החנויות והבתים, המבצר, היער, בית הקברות וכמובן נהר הסטריפא' הזורם בלב העיר ועוד נופים ומקומות.

את הפרק הזה, שלא כאת הפרקים האחרים בספר הנוכחי, בחרתי להתחיל מנקודת השיא שלו, מבחינתי. ידעתי שהשם בוצ'אץ' הוא שמה המקורי של העיירה, שכונתה ביצירות עגנון שְבוּש או שְבוּש. נראה שבעקיפין ביקש הסופר להצביע על החיים היהודיים שהשתבשו בה ואולי גם התכוון לטשטש את הקשרים בין המקור ליצירה הבדייונית. מכל מקום, יצאתי אל האפשרות הכפולה הזאת - בוצ'אץ' ושבוש - מקור ובדיון - ישן וחדש - עבר והווה. בעיני רוחי יכולתי לחוש את ידו של האורח המרטט על חזהו בטרם הגיעו לעיר הולדתו, וההתרגשות לא הייתה זרה לי כשהצטרפתי לחברי קבוצה שיצאה למזרח אירופה, איש איש ומניעיו הוא.

5 ראו מאמרי, אלבג, תשס"ב, העוסק בכתיבי עגנון ובאיתור מקומות ב"סיפור פשוט". תיאוריו באורח נטה ללון מתעלמים מהשגשוג והפריחה - פרי השקט המדומה שבין שתי מלחמות העולם - שניכרו בה בעת ביקורו, והוא מתמקד בתיאורי חורבן והרס. ראו גם לאור, 1998, עמ' 231-236.

6 עגנון לא התעלם לרגע מ"העניות" שראה במהלך הביקור האמור. וראו גם לאור, 1995, עמ' 158-159.

7 הכוונה לנהר Stripa העובר בתוך בוצ'אץ'. עגנון נהג לאייתו בא' בסוף, וכך נהגתי אני בפרק זה.

ו לא מנעה ממנו לוות כביכול את ה מוכר וידוע לו נרחשות עיקרית, בה, התרחשויות זתגוררו בעיירה, ועבר הרחוק ואל ת קרובות לזמנו, ה-20.

זור שנכתב בארץ למישור" (1912). של הרומן "סיפור מפה שלה. הספר נטה ללון (1939), א גם ככתב פְרָדה 19 בעיר, שהייתה לראות. לא בכדי, עה פנימית כי לא ד חשוב ורב-ערך

סרט ביוגרפי על עגנון סייע לי לראות את היעד בטרם הגעתי אליו,⁸ והייתה בכך הקלה מסוימת. כך למשל נראה בבירור בית המדרש הישן הצבוע בגוני צהוב עמומים, והוא בית מרשים וגדול, קירותיו עבים והוא בולט ברקע הסביבה שבלב אזור שוקק והומה. תהיתי מדוע הוא תואר באורח נטה ללון כמקום ש"נתעברה צורתו". ביקשתי להציץ לפנים בית המדרש, "נשמט אפה של עירנו", כדברי עגנון, ולפחות לעמוד מקרוב מולו, בדיוק באותו מקום שם עמדו קומץ מתפללים שציור ברור שלהם היה בספר שליווה את מסעי זה.⁹ בתפר שבין המציאות לבדין נחקקה בתודעתי עמידתו של האורח העומד מול דלתו הנעולה של בית המדרש ומציץ מבעד לחור המנעול של המקום הנטוש, מודע למפגש הנוסטלגי אגב ויתור על משאלות השיבה אליו. קיוויתי שמישהו יפתח לנו דלת ונעמוד על הסף וניכנס, נתבונן, ואולי רק נציץ מן החלון אל פנים האולם, ואז נשוב על עקבותינו. על בית המדרש נכתבו בספר בוצ'אץ' דברים שהם מעין השלמה לרומן הפרדה של עגנון ממנו ומכל מה שהוא מייצג - "מופלא היה אותו בית מדרש ישן, שלפי החקוק עליו נבנה לפני כמאתיים ועשר שנה על-ידי אדריכלים מאיטליה [... והיה] בירת המתנגדים, מרכז ליריבי הקבלה והחסידות [...]. מלבד ספרי קודש [...]. נאצרו בו ספרי מחקר ופילוסופיה עבריים מכל התקופות, ספרי דקדוק, הנדסה, חכמת התכונה, מילונים ואפילו כתבי-יד יקרי-מציאות של מחקרים רפואיים מימי הביניים [...]. בבית מדרש זה בילה ש"י עגנון וספג את רוחו. עד החורבן עוד היו מצויות הערותיו והארותיו בשולי הגיליונות של הספרים שעין בהם".¹⁰

ימים ספורים אחרי ט' באב, התאריך שבו נולד שמואל יוסף, כפי שהוא מעיד על עצמו, נסענו באישון לילה בשולי יער גדול, עד לכביש הראשי קטן הממדים החוצה את בוצ'אץ'. אורות הבתים והפנסים הבודדים לא גילו איך למחרת בבוקר תיראה העיר באור מלא. לא יכולתי שלא לחשוב על אותו קטע מ"בלבב ימים", רגע לפני שקבוצת הנלבבים עוזבת את העיר וחבריה עולים לארץ ישראל - "בוצץ שיושבת בהר נדמית כאילו כוכבים קשורים לה בגגותיה [...]. מימי לא ידעתי שעיר זו נאה כל כך. דומני שאין בעולם עיר נאה כעירנו" (עמ' תצב).

8 העיר ובית המדרש שבלב השוק נראים בסרט בבירור. בהקשר זה ראו דבריה של אמונה ירון, בתו של ש"י עגנון, במוסף "תרבות וספרות", הארץ (10.8.08), שנכתבו בעקבות נסיעתה לבוצ'אץ עם במאי הסרט עמנואל שוראקי, איש הטלוויזיה הצרפתית במרסיי.

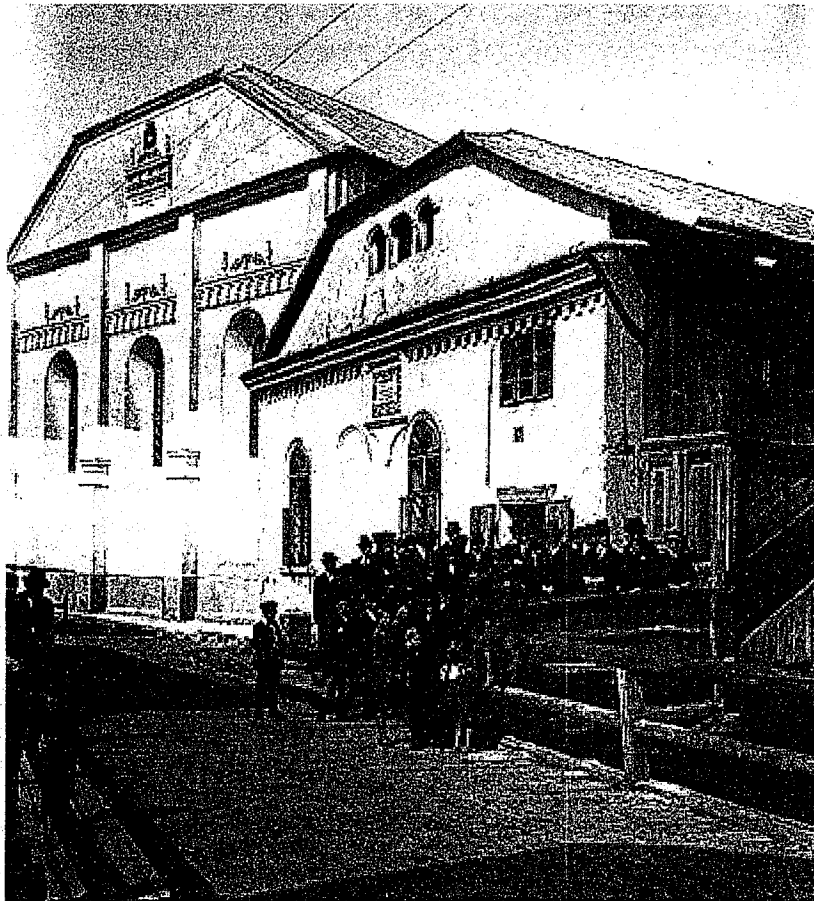
9 ספר בוצ'אץ'. כהן, תשט"ז, עמ' 89.

10 שם.

בית הכנו

השכמנו קונ שבה נמצא ו שלי", חולפי מוקפים במט ארץ זה. את העיירה, כולו ואחרות נטוי לו כברת אדו בעוד אנו מבוגר שנרא ובא לכאן במ

בית הכנסת הגדול ובית המדרש הישן בשנות העשרים (המוזאון הלאומי בלבוב)

השכמנו קום בעיר איבנו פרנקיבסק (Ivano Frankivsk), לשעבר סטניסלב, שבה נמצא המלון הקרוב ביותר לבוצ'אץ', ובבוקר שטוף שמש יצאנו אל "עירי שלי", חולפים על פני כפרים, חוצים גשר ברזל רחב המתוח מעל הדנייסטר, מוקפים במשטחים ירוקים מכל עבר ובאופק גבעות מוריקות האופייניות לחבל ארץ זה. את הסיור התחלנו בבית הקברות שעל אחת הגבעות המקיפות את העיירה, כולו טובל בדשא. פרחי מרגניות מבצבצים מבין המצבות, אחדות זקופות ואחרות נטויות על צדן, ונראה כי הן מתנועעות קלות ברוח. לימים מישו יבחר לו כברת אדמה בשולי המקום ויהפכו למגרש כדורגל מקומי.

בעוד אנו מנסים לאתר שמות מוכרים על גבי המצבות, הופיע מולנו אדם מבוגר שנראה שרוי בסערת רגשות, ואמר לנו שהוא מתגורר בעיר חמלניצקי ובא לכאן במיוחד הבוקר. הוא הצביע לעבר מרכז העיירה ומלמל משהו על הרס.

תי אליו,⁸ והייתה וצבוע בגוני צהוב ע הסביבה שבלב זקום ש"נתעברה נו", כדברי עגנון, קומץ מתפללים המציאות לבדיו של בית המדרש ש הנוסטלגי אגב ונעמוד על הסף יוב על עקבותינו. ון השלמה לרומן ו: בית מדרש ישן, ריכלים מאיטליה זלבד ספרי קודש יי דקדוק, הנדסה, יים רפואיים מימי החורבן עוד היו זהם".¹⁰

כפי שהוא מעיד ושי קטן הממדים יך למחרת בבוקר ע מ"בלבב ימים", לארץ ישראל - יה [...] מימי לא (עמ' תצב).

זו דבריה של אמונה, שנכתבו בעקבות הצרפתית במרסיי.

ירדנו בריצה אל רחבת השוק, ידענו כי כאן היה בעבר בית הכנסת ולצדו עמד בית המדרש הישן שהכרתי מן הסרט. למרדכי הלפרין, יליד העיר, הוא היה מוכר משעות התפילה הרבות שלו בו. בית הכנסת ההוא אמנם חרב, ועתה עמדנו מול המבנה שגותר על כנו, חסרי אונים. טרקטורים אימתניים ומחרישי אוזניים עלו על קירותי העבים והעמיסו גושי אדמה ואבן מרוסקת אל משאיות שהמתינו בצד. התגרניות בשוק הצביעו באדישות-מה ואמרו, "סינגוּגָה". הפועלים עצרו לרגע למראה הזרים שכמעט חסמו בגופם את העבודה, ועולם שלם הועמס על משאיות שנשאו הלאה משם גושי אבן, משקופי חלונות שבורים ומרצפות סדוקות. עמדנו בתוך ענני אבק.

סופה של בוצ'אץ' הממשית? עוד פרק נמחה לנגד עינינו. בידינו נותרו סיפורים. נטלתי אבן אחת אפורה מתל ההריסות, והיא מונחת בחדרי. עצמתי עיניים לא לראות.

מראשית דרכו האמנותית של עגנון יוחד לבוצ'אץ' מקום מרכזי ביצירתו, וייצוגה בכתביו היה פרי התבוננותו רחבת ההיקף מבעד לשכבות היסטוריות, מחלוקות, יריבויות והתנכלויות מבית ומחוץ, וגם עיסוק בהתעצמות הקהילה ופריחתה, ולהבדיל, בדרדורה הרוחני. מחיקת יהודיה במלחמת העולם השנייה, כותב דן לאור, השיבה אותו לכתוב עליה, ומשימה זו, הקשורה בהנצחת הקהילה, הפכה להיות מרכזית עבורו, והוא הציב לה זיכרון עצום בהיקפו.¹¹

עם מטרתיו המוצהרות של עגנון נמנתה המטרה לפענח את סוד קיומה של בוצ'אץ'. בתום מלחמת העולם השנייה נעלם השם שבוש מכתביו, והוא נמק זאת: "אף זה אתה מוצא מפורש בספרי אורח נטה ללון, אלא ששם שיבשתי את שם עירי ועכשיו אחר שהטמאים המטורפים השמידו את יושביה היהודים ובטלה העיר אני קורא לה בשמה ביטשאטש, כשם שקראו לה אבותינו נוחי עדן, או בוטשאטש כשם שנקראת בכתבי העמים".¹²

בנאום שנשא בשנת 1958 בכנס של בני העיר בוצ'אץ' סיפר עגנון על כוונותיו: "[...] שאני מתאוה לשמוע דברים חדשים על ביטשאטש, שכותב אני ספר גדול".¹³ מדי פעם פורסמו פרקים מן הספר המתוכנן, שכל הנראה לא היה לו מושג מה יהיה היקפו. בין השאר אמר לשומעיו כי הוא יקרא מתוך ספר בכתובים בשם עיר ומלואה - "למען ידעו בנינו", והוסיף כי הוא העניק לזכרים בו "שם

11 לאור, 1998, עמ' 532-534.

12 כהן, תשט"ז, עמ' 9.

13 הכוונה לספרו מעצמי אל עצמי, שהתפרסם ב-1976 בהוצאת שוקן. מצוטט מעמ' 59.

ושארית", והנ זכייתו בפרס "קהילה קטנו הוא הוסיף נ שתמשו בו". ניכר כי א אירועים קש בוצ'אץ', המט רוחני, שמעיי לתאר את הא ויראה וחיים ו בזו הרוחני עירנו אספר י הספר עיו וגבעות", על אותה ואפילו לחסות בעיר אל העיר בנס מגדל שעון נ הספרים לבי הכפרים הסנ ממנו על אחו

14 מבחינתו ע

הוא מגולל

שנכון במי

15 את הריאיון

שממנו לק

בירושלים.

16 כנעני, 1971

17 כצמן, 013

כצמן, הש

18 עיר ומלואה

הפותח או

נקלעו לעי

ושארית", והם ילוו אותו לבית עולמו.¹⁴ בריאיון מצולם שנערך עם עגנון בעקבות זכייתו בפרס נובל הוא הצביע על כרכי הספר וציין כי בכוונתו להראות כיצד חיה "קהילה קטנה" באזור שהיה מוקף גויים ואיך שמרה על ייחודה בזכות התורה.¹⁵ הוא הוסיף כי ספרו יקיף ארבע מאות שנים ויהיה "ספר גדול והיסטוריונים ישתמשו בו".¹⁶

ניכר כי אורח החיים של קהילה יחידאית זו עמד לנגד עיניו גם כשהציג אירועים קשים ופרשיות סבוכות, שהם חלק מדיוקנה האנושי של קהילת בוצ'אץ', המעידים על מידת המהימנות של המסופר.¹⁷ במוקד הספר עומד עולם רוחני, שמעיקרו הוא מופשט ובלתי-ניתן לעיצוב פואטי. ובכל זאת, עגנון השכיל לתאר את האווירה הלמדנית ששררה בעיר שכולה ספוגה ב"תורה וחכמה ואהבה ויראה וחיים וחקן וחסד" והזמין את קוראיו להתלוות עמו למסע בעיר הקונקרטי ובזו הרוחנית המרחפת מעליה: "אתם לא הכרתם את עירנו, אני שהכרתי את עירנו אספר קמעה על עירנו".¹⁸

הספר עיר ומלואה פותח בתיאור טופוגרפי של העיר ה"מיוסדת על הרים וגבעות", על נהר הסטריפא הזורם במרכזה, על המעיינות והיערות המקיפים אותה ואפילו על הציפורים המצייצות בה, הן המקומיות הן הזרות, המבקשות לחסות בעיר שהיא מעין גן עדן תחתון. ואכן, זהו הרושם הנגלה לעין מן הדרך אל העיר בנסיעה בכביש צר ומתפתל. כנסיות שצריחיהן נראים למרחוק וגגו של מגדל שעון מקבלים את פנינו, וכך אנו משוטטים בין אותיות ומקומות, בין דפי הספרים לבין מראות מוחשיים - הרחובות והבתים ובעיקר רחובות היהודים, הכפרים הסמוכים, השדות הדשנים והמבצר שהגן עליה, שכיום נותרו שרידים ממנו על אחת הגבעות. רחבת בית המדרש לשעבר זכורה לי היטב מביקורי השני

14 מבחינתו של עגנון, סיפורה של קהילת בוצ'אץ' אינו יכול להצטמצם לשנות החורבן, ולכן הוא מגולל שושלות של רבנים וחזנים, שהוא כביכול האחרון המוסמך לכתוב עליהם, מה שנכון במידה רבה.

15 את הריאיון ערך מיכה שגריר ב-1966 ביוזמת הטלוויזיה הישראלית (ערוץ 1). הסרט שממנו לקוח אותו ריאיון, ש"י עגנון: פורטרט, נמצא גם בארכיון הסרטים של בית עגנון בירושלים.

16 כנעני, 1971, עמ' 68-69.

17 כצמון, 2013. המאמר נפתח בשאלה אם הספר הוא סיפור של אובדן או של גאולה. לדברי כצמון, השאלה נענית בספר בתהליך שבו חל כינון מחודש של הקהילה.

18 עיר ומלואה, עמ' 14. את הספר הביאה לדפוס מן העיזבון אמונה ירון בשנת 1973. בפרק הפותח את הקובץ "בוטשאטש" מתאר עגנון קבוצת יהודים שהיו בדרכם לארץ ישראל, נקלעו לעיירה באקראי וייסדו את הקהילה היהודית בה.

נסת ולצדו עמד יר, הוא היה מוכר ועתה עמדנו מול רישי אוזניים עלו שאיות שהמתינו הפועלים עצרו לם שלם הועמס שבורים ומרצפות

נו. בידינו נותרו ז בחדרי. עצמתי

1 מרכזי ביצירתו, צבות היסטוריות, זעצמות הקהילה ז העולם השנייה, :הנצחת הקהילה, יי.¹¹

ת סוד קיומה של תביו, והוא מגמק א ששם שיבשתי יושביה היהודים אבותינו נוחי עדן,

עגנון על כוונותיו: שכותב אני ספר זנראה לא היה לו זוך ספר בכתובים לנזכרים בו "שם

מצוטט מעמ' 59.

בעיר, כשנה לאחר ההרס. בשטח הצחיח ראיתי קבוצת נשים לבושות בבגדים אדומים עוסקות בסלילת הכביש הנושק לרחבה שכיום נמצאים עליה שוק ירקות ופירות, דוכני נעליים וגם לולי תרנגולות ואפרוחים שנושאים עמם כפריים מהסביבה. לעתים עומדים שם מוכרי תותים, ובביקור אחד התקהלו ילדים לבושי לבן לקראת מצעד כלשהו, ובצד כל אלה זורם לו בנחת הסטריפא, "נשמת אפה של עירנו", בכל ביקורי בבוצ'אץ', זה יותר מעשור.

הרס בית המדרש הישן, אוגוסט 2001 (צילום: רוחמה אלבג)

בוצ'אץ' שוכו
משנת 1772
האוסטרו-הונ
העולם השני
בארכיטקטור
באזור זה. היי
משפחות. בס
הראשונה - כ
השנייה. הוא
העיר, היה צו
נוסדו בעיר
קוסיב והוסי
צ'ורטקוב בב
מעין חדרון ו
הייתה בו ישי
ש"פאותיהם
ולא ברעש. ע
וגבאי הקלויז
הרצפה שלו
כל אלה א
ומתנגדים, ח
הכיר עד לע
כך, בעקבות
המשמעותי
שבעים ש
שלי". תיאור
בקרוב יקרמו
לבוצ'אץ', דר
ועיירות שכנ

בוצ'אץ' שוכנת במערב אוקראינה על גבול פולין, מצפון להרי הקרפטים. משנת 1772 ועד תום מלחמת העולם הראשונה היא הייתה בחסות השלטון האוסטרו-הונגרי, בין שתי מלחמות העולם היא השתייכה לפולין, ואחרי מלחמת העולם השנייה הפכה לחלק מברית המועצות. חילופי השלטון ניכרים היטב בארכיטקטורה של המבנים שכל שלטון הציב לעצמו ובבליל השפות הנשמעות באזור זה. היישוב היהודי נזכר בה החל מראשית המאה ה-16, אז חיו בה רק 14 משפחות. בסוף המאה ה-19 כבר היו בה 6,730 יהודים, ובערב מלחמת העולם הראשונה - כ-8,000.¹⁹ בית הכנסת הגדול, מבנה מרהיב, נחרב במלחמת העולם השנייה. הוא נבנה בשנת 1648, כשבית המדרש הישן, שבו התפללו כל יהודי העיר, היה צר מהכילים. כשהקהילה גדלה והחסידויות השונות היכו בה שורש, נוסדו בעיירה קלויזים ובתי מדרש קטנים. בין היתר היו בה חסידויות סדיגורה, קוסיב והוסיאטין. באורח נטה ללון מרחיב עגנון את תולדותיה של חסידות צ'ורטקוב בבוצ'אץ', שאביו נמנה עמה. קלויז צ'ורטקוב עדיין עומד על תלו. זהו מעין חדרון בסמטה קטנה לא הרחק מרחבת השוק, שבסוף שנות השלושים הייתה בו ישיבה "מתנגדית", כלומר ליטאית.²⁰ בספר מתוארים המתפללים כמי ש"פאותיהם מתוקנות וזקנם נאה וצווארם מכוסה. וכצורתם כך דיבורם, בנחת ולא ברעש. עוסקים במסחר ולומדים תורה" (עמ' 183). המקום המה מתפללים, וגבאי הקלויז נהג לומר שהמקום כה קדוש בעיניו, עד כי הוא מוכן לנקות את הרצפה שלו בזקנו.

כל אלה אכן מעידים על הזרמים הרוחניים שאפיינו חבל ארץ זה - חסידים ומתנגדים, חופשיים ומסורתיים, ציונים וסוציאליסטים. זו המציאות שהסופר הכיר עד לשנת 1908 ושנקטעה עם עלותו לארץ ישראל. חמש שנים אחר כך, בעקבות מות אביו, היה בבוצ'אץ' כשבוע, וכן שהה בעיירה שבוע בביקור המשמעותי בקיץ של שנת 1930, שהיה כאמור גם מפגשו האחרון עמה.

שבעים שנה אחרי ביקורו של עגנון בבוצ'אץ' נסעתי כאמור לראשונה ל"עירי שלי". תיאוריה בסיפור קצרצר זה מילאו את מחוזות הדמיון שלי בתקווה כי בקרוב יקרמו עור וגידים. תחושות אלו התעצמו בלמברג (לבוב), שממנה יצאנו לבוצ'אץ', דרך טרנופול, עם חניית ביניים בצ'ורטקוב. במהלך הנסיעה בן כפרים ועיירות שכמו יצאו מסיפורי י"ל פרץ או שלום עליכם החלה נרקמת תחושה, כי

19 לאור, 1998.

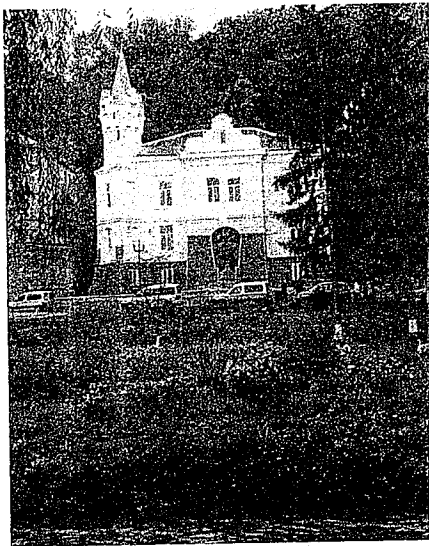
20 הלפרין 2003, עמ' 28-29. הכותב מספר על הישיבה בנוסח ליטאי שנוסדה בשנת 1938, שגם חסידים תמכו בה.

לבושות בבגדים
צאים עליה שוק
אים עמם כפריים
הלו ילדים לבושי
פא, "נשמת אפה

(זלבג)

לא בכדי נכתב הרומן הכנסת כלה, המתאר בהרחבה חבל ארץ זה שעגנון היטיב להכיר מהספרות ולא מהיכרות אישית, עד כי בתום הכתיבה יצא בעצמו לפקוד את המקומות שתיאר בהרחבה ובאופן מהימן. "לפעמים נדמה לי שגם היהודים וגם הגויים להבדיל קראו בסיפורי וסידרו את חייהם על פי ספרי", כתב.²¹

הסטריפא ובית התרבות שנבנה ב-1905 (צילום: רוחמה אלבג)

בית התרבות לפני השיפוץ (צילום: יוסי פרחי)

כשעגנון התחיל לכתוב את הכנסת כלה (1932), הוא פנה לזלמן שוקן בבקשה שישלח לו את מפת גליציה המזרחית כדי שתסייע לו לקבוע את תוואי המסע העובר בין עשרות יישובים בגליציה. "כל היצירה כולה אמת", כתב במכתבו, והוסיף שהוא מבקש לדייק בשמות הערים והעיירות שגיבורו מבקר בהן.²² עגנון כאמור לא הכיר את האזור כלל (היכרותו מקרוב היתה עם בוצ'אץ' ועם יישובים ספורים בסביבתה), וכך התוודע אליו בעזרת גיבוריו ר' יודיל חסיד, נטע העגלון וצמד הסוסים מְשכני (קרי: מושכני) ונרוצה, היוצאים מברודי בשנת 1820 לערך ומסיירים באזור באופן אקראי בלי שום נקודת יעד מוגדרת.²³ במכתבו לשוקן

21 מכתב לא"מ ליפשיץ, יליד העיירה סקולה בגליציה, ראו לאור, 1998, עמ' 236.

22 עגנון ושוקן, 1991, עמ' 207.

23 על מסעו המקיף כולל מפת המסע של ר' יודיל, ראו הולץ, 1995. מלבד מפת הצבא האוסטרו-הונגרי נעזר עגנון במפה שנתן לו, על פי עדותו של ד"ר רפי וייזר מבית הספרים הלאומי, הגאוגרף י"א ברוור הנזכר בתחילת הפרק.

הוא מוסיף ה ולהכיר מקרו מעבודתי לל דבריו של גרי שיחה מופשט

"הבא"

גם לי היו נו וכך התוודע עגנון הלכת המכיר את כ על בתייהם ע התפצלו רח חומה תכלכ ובסמטאות שבת ברחבו

24 עגנון ושוקן

25 מירון, 1994

26 על בית ה

הוא מוסיף הערה רבת-ערך, ובה משאלה חבויה להצטרף למסעו של יודיל חסיד ולהכיר מקרוב את העולם שהוא כתב עליו בחיבה רבה - "ובאמת יש לי הנאה מעבודתי ללוות את אנשי על דרכיהם".²⁴ אמירה מסוג זה מתיישבת היטב עם דבריו של גרשם שלום, שניסה לאפיין את ייחודו של עגנון, שלא היה מוכן לנהל שיחה מופשטת: "הוא חשב בתמונות, הוא לא חשב במושגים".²⁵

"הבאר ששתה הימנה סובייסקי מלך פולין [...] מעלותיה שבורות והטבלא שקבעו לשמו רצועה" (אורח נטה ללון) (צילום: לילך מאור)

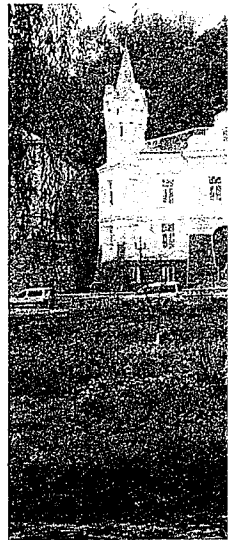
גם לי היו נחוצים המראות המוחשיים, והשתוקקתי לראות את העיר של מטה, וכך התוודעתי לבוצ'אץ', שפרצה אל מחוץ למילים. כתוספת רבת-ערך ליצירת עגנון הלכתי בעקבות זיכרונו הנדיר של מרדכי הלפרין, יליד העיר (1930), המכיר את כל תושביה לשעבר ובקיא בכל שביליה. הוא שופע סיפורים ומצביע על בתיהם של מכריו ושכניו. בית המלון של מר אנדרמן, הכיכר המרכזית שממנה התפצלו רחובות, שהיו בהם חנויות, "חדרים" ובית היתומים היהודי המוקף חומה תכלכלה, שכיום שוכן בו מוסד ציבורי. לדבריו, בכל הרחובות המרכזיים ובסמטאות הקטנות התגוררו יהודים. היה זה על פיו חיזיון מיוחד לראותם בימי שבת ברחבה שמול בית הכנסת הגדול ובית המדרש הישן.²⁶ הלפרין מתבונן

24 עגנון ושוקן, 1991, עמ' 191.

25 מירון, 1994, עמ' 68-69.

26 על בית היתומים, מבנה מרשים במיוחד גם כיום, ראו כהן, תשס"ז, עמ' 184-185.

זה שעגנון היטיב
יצא בעצמו לפקוד
ה לי שגם היהודים
ר"י", כתב.²¹

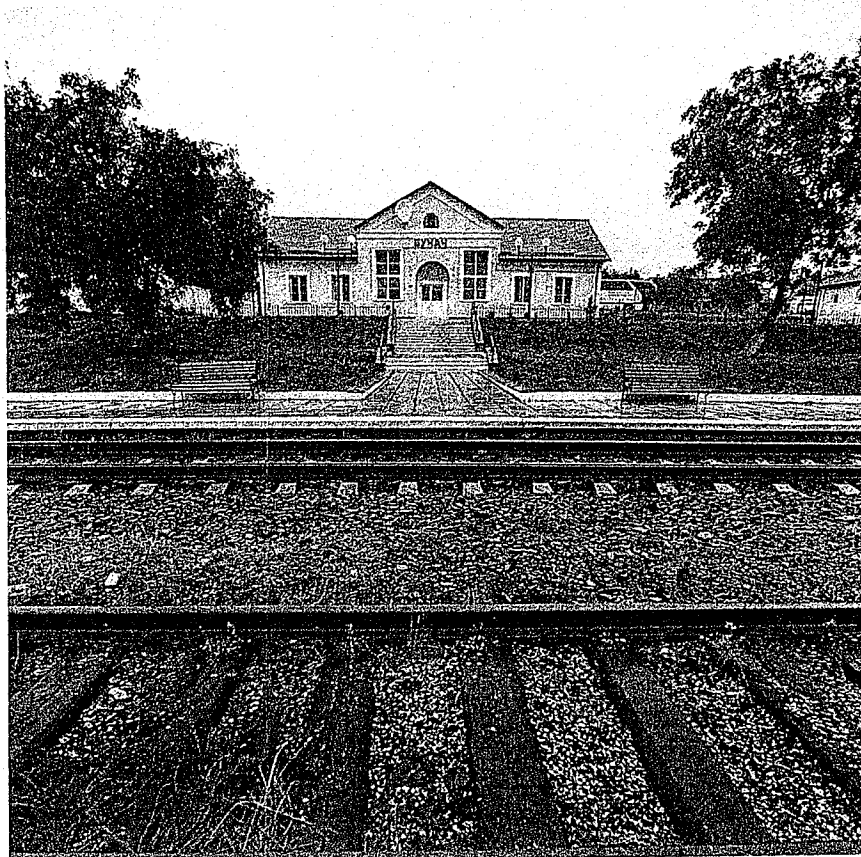
יבות שנבנה ב-1905
(חמה אלבג)

למן שוקן בבקשה
את תוואי המסע
ז", כתב במכתבו,
זבקר בהן.²² עגנון
'אץ' ועם יישובים
זסיד, נטע העגלון
בשנת 1820 לערך
במכתבו לשוקן

עמ' 236.

מלבד מפת הצבא
ר"ר רפי וייזר מבית

בכאב בדוכני השוק, בבתים שחזותם מרופטת, ברחובות שעבורו הם ריקים עד אימה. לפתע ניגש אליו אחד הרוכלים בשוק ואמר לו ברוסית, כי מיום שאין יהודים בעיירה, הכול בה הידרדר. הלפרין, שהוא בדרך כלל אדם עדין ומנומס, פלט קללה עסיסית, הוליך אותנו אל הכיכר ואל שורת חנויות טקסטיל, שחלקן היו של בני משפחתו האמידים, והצביע על החנות שבה היו מחלקים חלות לעניי העיר בערב שבת.

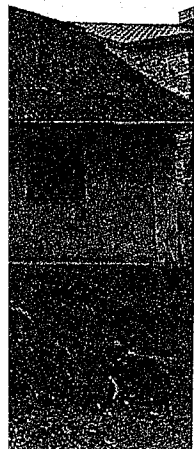

"כנגד בית הנתיבות" (אורח נטה ללון) - תחנת הרכבת בבוצ'אץ' (צילום: ברוך גיאן)

בלב הכיכר, מול "בית המועצות", אנו קוראים מתוך מכתבו של עגנון לרעייתו אסתר: "במוצאי שבת נתאספה העיר לבית הקהל ואני המסכן הייתי מוכרח לשבת בראש ולשמוע תהילות ותשבחות עלי. מה דיברו ומה לא דיברו, אלמלא מר עגנון היתה העיר נמחקת ממפת הארץ".²⁷ כתב ולא ידע מה כתב! למעשה,

27 מכתב 171 מתאריך 19.8.30, אסתרליין יקירתי, עמ' 260-261.

מרגע הגיעו לתחנו
ביטשאטש שלו מק
ובה התחיל המפגש
נקודת הפתיחה של

"ואפילו האויר"

ברדתו מן הרכבת א
שמסביב ומבין שא
כמוהו צועדים בה
וחורבן על כל צעד
והשלט שבחזיתה נ
לא טרח איש לתקן
לב העיר משתומם
שורה של בניינים
הראשי הטעון תי
האורח טרם מפנים
כולם נשתנו. ואפי
לעיר יותר מעשר
שנים, ושוב אני מש
הזה. שנים ספורות

מרגע הגיעו לתחנת הרכבת מתחילה תודעתו להפנים את עובדת היותה של ביטשאטש שלו מקום אחר, אבוד. תחנת הרכבת של בוצ'אץ' נמצאת מחוץ לעיר, ובה התחיל המפגש עם הסופר, הסיפור והספר, שכן בביקוריי הבאים היא תהיה נקודת הפתיחה של הסיור בעיר.

"ואפילו האוירים שבין בית לבית נשתנו" (אורח נטה ללון) (צילום: ברוך גיאן)

ברדתו מן הרכבת אחוז התרגשות עזה מבחין האורח-התושב לשעבר בשקט הרב שמסביב ומבין שאין שום בעל עגלה שיכול להסיעו לעיר עם חפציו. גם אנו כמוהו צועדים בהיסוס ובאטיות לעבר מרכז העיר, ובדרכנו אנו פוגשים הרס וחורבן על כל צעד ושעל. אנו רואים את באר המים החרבה, "מעלותיה שבורות", והשלט שבחזיתה מנופץ. מימיה זורמים לתעלה קטנה, ונראה שבמרוצת השנים לא טרח איש לתקן את הפיתוחים והעיטורים סביב השלט. עם התקדמותו לעבר לב העיר משתומם האורח (ועמו אנחנו) למראה חלונות מנופצים ושברי בתים, שורה של בניינים הרוסים, רחובות מלאי מהמורות - ואף אנו מדלגים ברחוב הראשי הטעון תיקון, שהתכונה בו רבה אך סימני ההתרפסות ניכרים בכול. האורח טרם מפנים שההרס הוא גם תוצאה של שינוי שחל בו ואומר: "המקומות כולם נשתנו. ואפילו האוירים שבין בית לבית נשתנו" (עמ' 6). ואני, שהזרתי לעיר יותר מעשר פעמים, מזכירה לעצמי שהדפים הללו נכתבו לפני עשרות שנים, ושוב אני משתאה מיכולתו של עגנון לכתוב את רשמיו הבדויים מן המפגש הזה. שנים ספורות לאחר מכן הפכו המראות שתיאר לממשיים.

זורו הם ריקים עד
ת, כי מיום שאין
דם עדין ומנומס,
טקסטיל, שחלקן
לקים חלות לעניי

לום: ברוך גיאן)

של עגנון לרעייתו
סכן הייתי מוכרח
לא דיברו, אלמלא
זה כתב! למעשה,

רגע לפני השכחה המאיימת והפרדה הכפויה הוא פוקד את המקומות החשובים, ואנו בעקבותיו מעפילים אל בית הקברות, התופס מקום של כבוד ביצירתו, החל מסיפורו המוקדם "טויטנטאנץ",²⁸ דרך "והיה העקוב למישור" והסיפור "עפר ארץ ישראל" (בספר אלו ואלו). סיפורים אלה הם מעין מתווה לפרק בית הקברות שברומן הנוכחי, שבו מבקש האורח לפקוד את קברי יקיריו, אמו ואביו ויתר בני המשפחה.

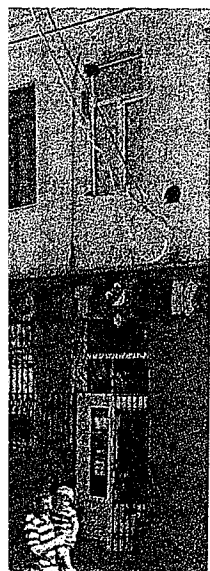

מצבת שלום מרדכי טשאטשקיס (צילום: ברוך גיאן)

בוצ'אץ' מוקפת גבעות, ובית הקברות היהודי שוכן על הגבעה הצפונית, המשקיפה על העיר כולה. העלייה אל בית הקברות בשביל העפר קשה ואטית, אך למיקומו יש יתרון - מי הגשמים אינם נקווים בו, ולכן הרטיבות לא פגמה במצבות הרבות, והן שמורות היטב. המקום צפוף מאוד, "שופע ועולה, שופע ויורד, וכל שיפועיו מלאים קברים שנושכים זה בזה [...] ממש קבר בקבר מגיע" (עמ' 82), כפי שמבחין האורח. חלקו העתיק מכוסה עצים וענפים שבקושי אפשר להבחין מבעדם במצבות בנות מאות שנים, והגישה אליו כמעט בלתי אפשרית. אולם בחלק החדש, בן מאה שנה לערך, זיהינו שמות של דמויות מיצירות עגנון החקוקים על המצבות - בני משפחת אנדרמן, הורוביץ ושמות פרטיים לרוב. מול מצבת שלום-מרדכי טשאטשקיס אנו עומדים וקוראים את הכיתוב שחיבר עגנון

28 ראו לאור, 1988, עמ' 46 והערה 60. הסיפור עבר כמה גלגולים מן הנוסח היידי, אך המרחב נשמר והוא מזוהה עם בית הקברות בבוצ'אץ'.

למצבת אביו בש
עוד בבוצ'אץ זה דו

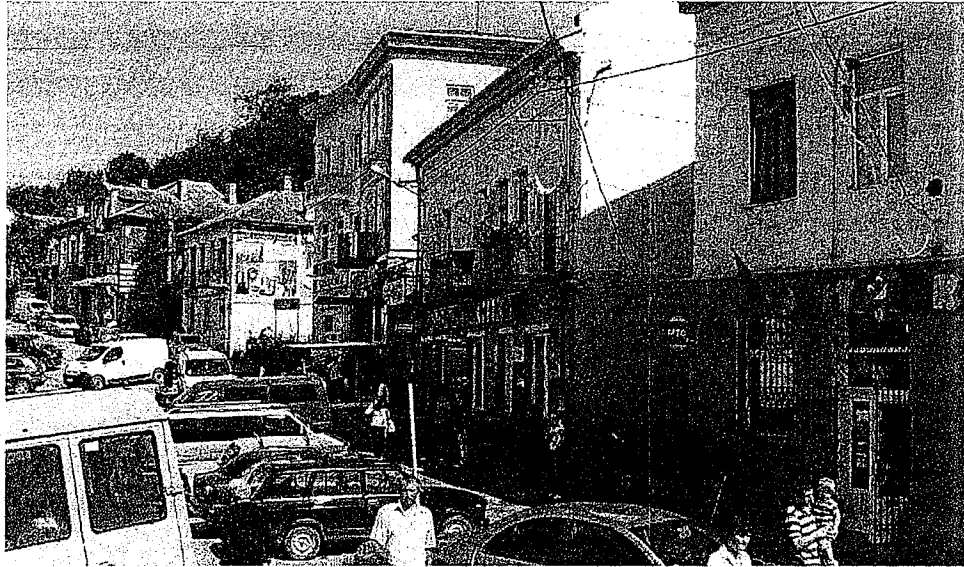

רחב

רוב התיאורים ו
שהרומן, שראה:
של בוצ'אץ' אחר
קלסתררה של הי
בתיאור ואל הרח
כאמור עד היום
באדמה ויורדים
הדגל האוקראיני
שבקדקוד אחת
והערבות הבוכיו

29 נכתב לפישל ג
30 מרדכי הלפרי
מגורים של א
בספרו הוא מו
שבהם גרו קוד

למצבת אביו בשנת 1913: "מספד גדול עשו לו בני העיר אשר כמוהו לא נעשה עוד בבוצץ זה דור".²⁹

רחבת השוק ובתי היהודים במעלה הרחוב (צילום: יוסי פרחי)

רוב התיאורים הקודרים הם כאמור פרי דמיונו של עגנון, ומפליאה העובדה שהרומן, שראה אור עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, חזה בדיוק רב את דיוקנה של בוצ'אץ' אחריה. הלפרין³⁰ אומר שתיאורי עגנון באורח נטה ללון חופפים את קלסתר של העיירה עם שובם של הניצולים הספורים ממקומות המסתור אל בתיהם ואל הרחובות ההרוסים שהיו ריקים מיהודים. שיירים מאותו הרס נותרו כאמור עד היום בעיר, אולם מרכז השוק, החנויות הקטנות, חלקן שקועות באדמה ויורדים אליהן במדרגות אבן אפורות, הבתים בצבעי תכלת וצהוב (צבעי הדגל האוקראיני), השוק הצבעוני שבטבורה, הגבעות הירוקות המקיפות אותה, שבקדקוד אחת מהן שרידיו של המבצר הישן, נהר הסטריפא הזורם בלב העיר והערבות הבוכיות על צבען הירוק העז - כל אלה מטשטשים את עקבות ההזנחה.

29 נכתב לפי של לחובר בעקבות מות אביו והשבעה בעיר. מובא אצל לאור, 1998, עמ' 100.
30 מרדכי הלפרין היה שותף למסע הראשון שלי וסייע לי רבות באיתור מקומות ובתי מגורים של אנשים מסוימים. עומק ידיעותיו ליווה אותי בביקור הזה ובבאים אחריו. בספרו הוא מתאר את הרחוב הראשי: "הבניינים נראו כמו מצבות וכך גם יתר הרחובות שבהם גרו קודם יהודים". הלפרין, 2003, עמ' 78.

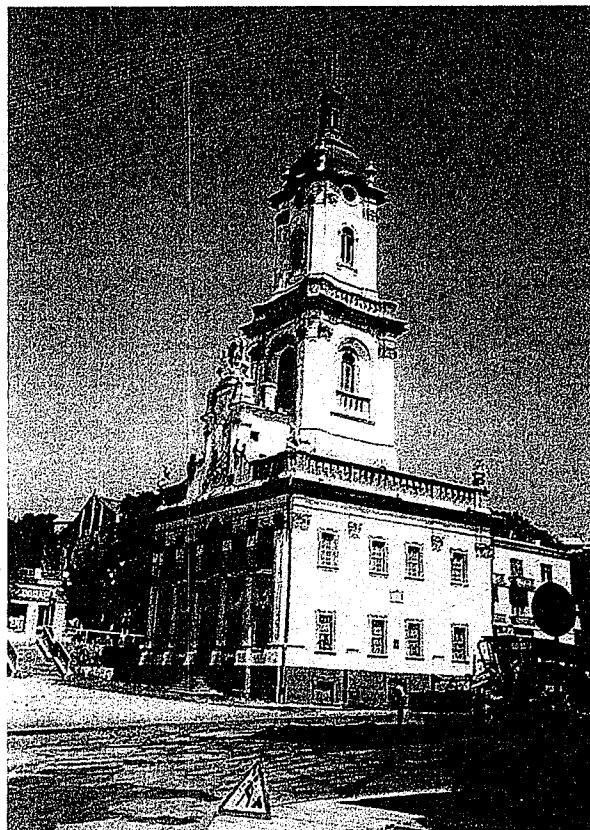
נד את המקומות
ז מקום של כבוד
העקוב למישור"
הם מעין מתווה
את קברי יקיריו,

הגבעה הצפונית,
ועפר קשה ואטית,
רטיבות לא פגמה
ופע ועולה, שופע
קבר בקבר מגיע"
ים שבקושי אפשר
נט בלתי אפשרית.
יות מיצירות עגנון
פרטיים לרוב. מול
יתוב שחיבר עגנון

מן הנוסח היידי, אך

בלב הכיכר ניצב מגדל מרשים, שכיום מועמד לזכות בתואר אתר מורשת עולמי מטעם אונסק"ו. בתקופה שעגנון חי בבוצ'אץ' שימש מבנה זה בית העירייה, ועגנון מרחיב ואומר "סמוך לבאר השוק בנין מפואר עומד [...] זה בית המועצות הגדול", כפי שאנו למדים מהסיפור הנקרא כך שבספר עיר ומלואה (עמ' 233-238).

בית המועצות הגדול - "בניין מפואר עומד, כלול בהדרו יפה עד מאוד" (עיר ומלואה) (צילום: רוחמה אלבג)

אי אפשר להתעלם מהמבנה המיוחד, ואנו בוחנים אותו מקרוב על פי התרשים והתיאורים שבסיפור, ואט אט עוטפים דפי הספר את המגדל משופע הפסלים והפיתוחים, והצורות הסימטריות והקישוטים הופכים לאחד. "צורת מלבן לבית וסגנונו סגנון בארוק. קומותיו התחתונות שתיים [...] ועליהן שני מגדלים [...] המגדל התחתון מרובע והמגדל העליון צר [...] ובקומה התחתונה חנויות. במדרגות ירדו לחנויות [...] ועל גבי החנויות חדרי עבודה לעובדי העיר" (עמ' 234).

מבנה בארוק פוטוצקי, שהכפ הבנייה הושלמו לשם דבר בכל במיוחד על ידי נוסף בדגם זה. בוצ'אץ' במלחמו בחוטי ברזל ויש המעטרים את שהפסל המוכשו סמוך לרחבו החשובים, התגו שהיו סמוכים עי הנושק לנהר הנ הוא מבוטא אגנ עגנון וציון העונ זה הבית, אך פר בית הסב, שעגנ ל"בית המועצות עגנון - ספריו, דיוקנו וכל מה בחודשי הקיץ, מסורתיות, כלי בהווה, כולה עו על פי הסיפו

זמן בבית זה או שתי גזוזטראות בתינו", עמ' 175 שבאחד מהם חי לא"י הייתי לן א

31 "השותפים", כ
32 על אזכורים ו
השנים, ראו ל

מבנה בארוקי זה נבנה במשך שש שנים למען אחד מבני משפחת האצולה פוטוצקי, שהכפר בוצ'אץ' היה בתחום נחלתם. על פי פרסומי עיריית בוצ'אץ', הבנייה הושלמה ב-1751. בקצה המגדל הגבוה מוצב שעון גדול, ויפיו היה לשם דבר בכל האזור. על פי המסורת המקומית, האדריכל האיטלקי שהובא במיוחד על ידי בעלי הקרקע לבניית המגדל הוצא להורג כדי שלא יבנה מגדל נוסף בדגם זה. הבניין ההדור מחפה על הטבח האכזרי שנעשה בחלק מיהודי בוצ'אץ' במלחמת העולם השנייה, עת "הוליוכום אצל בית המועצות ויקיפו אותם בחוטי ברזל וישפכו עליהם שמן שריפה".³¹ בסיפור זה מציין עגנון כי הפסלים המעטרים את הבניין מפוסלים בדיוקנאות של יהודים, ורומז בכך לשמועה שהפסל המוכשר היה יהודי ונחטף בימי ילדותו ל"בית הכמרים".

סמוך לרחבת השוק, שממנה אפשר להקיף במבט אחד את כל המבנים החשובים, התגוררו בני משפחת טשאטשקיס, האב שלום-מרדכי והאם אסתר, שהיו סמוכים על שולחנו של אבי האם, יהודה הכהן פארב.³² כיום, הרחוב הקטן הנושק לנהר הסטריפא נקרא רחוב עגנון (באוקראינית, על פי חוקי הדקדוק, הוא מבוטא אגנונה). על אחד הבתים תלוי שלט נחושת ובו חקוקים דיוקנו של עגנון וציון העובדה שהוא יליד העיר שזכה בפרס נובל. אין ודאות מלאה שאכן זה הבית, אך פרטי הביוגרפיה שלוקטו מכמה סיפורים מצביעים על מיקומו של בית הסב, שעגנון היה קשור אליו מאוד, במקום מרכזי. בחדר די גדול הנושק ל"בית המועצות" ולרחוב הוקם מוזאון לתולדות העיר, וחלק ניכר ממנו תופס עגנון - ספריו, צילומי מאמרים, תרגומיו, שטרות כסף ישראליים הנושאים את דיוקנו וכל מה שעשוי להאדיר את העיירה, שתירם לא מעטים פוקדים אותה בחודשי הקיץ, בעיקר מישראל. חלק אחר במוזאון מציג תלבושות אוקראיניות מסורתיות, כלי עבודה מקומיים וצילומים נדירים של בוצ'אץ' בעבר ובימי שלג בהווה, כולה עוטה לבן - רומנטית למדי.

על פי הסיפור "בית זקני, בית וכליו" נראה כי המשפחה אכן התגוררה פרק זמן בבית זה או סמוך לו - "בטבורה של העיר בית נאה עומד. ששה חדרים לבית שתי גוזזטראות יוצאות מן הבית, אחת לרחוב הראשי ואחת לסמטא" ("קורות בתינו", עמ' 175). הבתים בסביבת השוק בנויים מעל קומת חנויות, וקרוב לוודאי שבאחד מהם חי עגנון עם הסב לאחר מות הסבתא - "וכמה שנים קודם לעלייתי לא"י הייתי לן אני בחדרו של זקני" (שם, עמ' 184).

31 "השותפים", מתוך עיר ומלוואה, עמ' 238.

32 על אזכורים של עגנון בדבר מגוריהם בבית הסב ובדירות נוספות שהחליפו במהלך השנים, ראו לאור, 1998, עמ' 19-21.

ואר אתר מורשת
ש מבנה זה בית
עומד [...] זה בית
ספר עיר ומלוואה

זדרו
(ג)

רוב על פי התרשים
ל משופע הפסלים
: "צורת מלבן לבית
זן שני מגדלים [...]
התחתונה חנויות.
ודה לעובדי העיר"

בית נוסף שבו התגוררה המשפחה נמצא ברחוב שכדי להגיע אליו יש לחצות את הגשר, הוא הרחוב ש"בכניסתו עמד בית הדואר ובאמצעיתו הגימנסיון ובסופו בית נזירות" (עמ' 305). זהו אחד המקומות הפסטורליים ביותר בעיר, שקרוב לוודאי נשמר בו הוד העבר, והוא המסלול העיקרי שלנו. מצד שמאל זורם הסטריפא, שעל מימיו נהגו יהודי העיר להדליק נרות בימי הסליחות, כפי שמתואר בספר בוטשאטש,³³ ועגנון מוסיף פרט זה ב"סיפור פשוט" (עמ' קפה); ומימין בית הדואר. וכך, לאורך הרחוב עומדים בשלוותם זה יותר ממאה שנה בית התרבות, שבו נערכה המסיבה המפוארת לכבוד עגנון ב-1930, ובתוכם הגימנסיה הגדולה והמפוארת. ביום גשום במיוחד מצאנו בה מחסה. באחד מביקורי הראשונים במקום, שנערך במהלך שנת הלימודים, עמדנו בחצר הגימנסיה והקשבנו להמולת התלמידים. הללו יצאו עם מוריהם בהפסקה והתפתחה בינינו שיחה מעניינת, ואף הוזמנו אל פנים הבניין. באותם המסדרונות הרחבים התרוצצו אי אז תלמידים ותלמידות יהודים מעטים, שביקשו השכלה כללית וזיתרו על הלימודים בבית הספר שהקים הנדבן הברון הירש, שרוב בני הנוער מהקהילה למדו בו.

השיטוט הנעים ברחוב השקט מוביל אל היער הנראה למרחוק. אנו פוסעים לאורך חומת אבנים אפורה שמאחוריה מבצבץ בניין לבנים לא גדול, שהיה בעבר כנסייה וכעת משמש בית מגורים לאנשי כמורה, ועל פי עגנון היה בו גם בית חולים. לרוב אין רואים שם אדם. משם והלאה משתרע ה"פדור", ההר המיוער שתושבי העיר היהודים נהגו לטייל בו, בעיקר בימי שבת. למרבה האירוניה, בלב קרחת היער, בשני בורות הריגה גדולים, נטבחו כ-2,500 מיהודי בוצ'אץ. בתום המלחמה הקימו ניצולי העיר מצבה על ספו של אחד מהם.

רישומי של רחוב זה, הנסתר לכאורה מן העין, מהדהד גם ביצירות מוקדמות, ועגנון מיקד בו כמה מיצירותיו החשובות. בסיפור שנכתב ב-1919, "מחולת המוות או הנאהבים והנעימים",³⁴ נמסר כי ברחוב צדדי זה עמד "בית כנסת ישן נושן",³⁵ שהיה למעשה ראשית ההתיישבות היהודית בעיר. ואכן, ב"סיפור פשוט" נמצא תואם בינו לבין רחוב בית הכנסת, ש"מסורת היא בידי זקנים שבמקום שבית יראתם עומד בית הכנסת הגדול היה שם" (על כפות המנעול, עמ' קפד). ואילו ביתם של בני משפחת הורוביץ מ"סיפור פשוט" וחנות המכולת שלהם

33 כהן, תשט"ז, עמ' 200.

34 מתוך אלו ואלו, עמ' שני-שני"ט. וכן בן-דב, 1997, בעיקר עמ' 333-339.

35 על גלגולי הסיפור ועל הרחוב ראו בהרחבה אלבג, תשס"ב, עמ' 174, ובעיקר הערה 20.

עומדים בטבור ו
קרובת המשפחו
הנרקם בין המת
מבנה. בלומה עו
שאישי מתושביו
נישואיו הכפויים
הבית הזה ה
העגונים, שהופו
מזל מהנובלה "ו
בית הרחק ממק
לאה פענחה הב
לשאתה לאישה
אליהם את בלו
נועלת בלומה א
העולם. באותו נ
וגרושתו", ולשב
בילדותו, ש"מע
וכך אני, אורו
הצועד לעבר ב
התרבות הנאה
אדומים משתר
מגיעה לגבעה ק
לא תצליח לשח
ממנו פורצת מו
לחרכים. לבו ה
כמו את סיכויי
הירשפלד, "הופ
לעולמו של המו
לאורחים לר
להלך לאט על

36 אורח נטה לל

37 הירשפלד, 11

עומדים בטבור העיר. בסיפור מתפתח קשר אהבה עדין ויפה בין הירשל לבלומה, קרובת המשפחה היתומה הענייה. כשם המשפחה צירל מבחינה בקשר האהבה הנרקם בין המתבגרים היא עושה הכול כדי שבלומה תעזוב את ביתם ותתרחק מבנה. בלומה עוברת לגור "בקצה העיר", הוא רחוב בית הכנסת הישן, אל מקום שאיש מתושביו היהודים כמעט לא מגיע אליו. אל רחוב זה מגיע הירשל אחרי נישואיו הכפויים ובו הוא מבקש את אהובת נפשו.

הבית הזה הופך ביצירותיו של עגנון למקום רב-משמעות, ורבים מגיבוריו העגונים, שהופרדו מהנפשות התאומות האהובות שלהם, מתרכזים בו. עקביה מזל מהנובלה "בדמי ימיה" נדחה על ידי הורי אהובתו לאה. ביגונו הרב מצא לו בית הרחק ממקום יישוב ושכן בו בבדידות עד שזו הופרעה. בעקבות מותה של לאה פענחה הבת תרצה את סוד שיברון הלב של אמה ואילצה את מזל הרווק לשאתה לאישה, וכך משתכנת גם היא בבית של שבורי הלב. הללו מצרפים אליהם את בלומה הדחוייה, וכשהירשל מגיע אל שער הבית בתקווה לראותה, נועלת בלומה את השער, והוא מניח את ראשו על כפות המנעול ובוכה את בכי העולם. באותו מקום מתגורר עם שובו מווינה הרופא המיוסר מהסיפור "הרופא וגרושתו", ולשם מגיע גם האורח ההולך לקצה העיר לראות את הבית שבו גר בילדותו, ש"מעין דוגמה של שלושה היה בימים שעברו [...] ובסופו בית נזירות"³⁶. וכך אני, אורחת לרגע, פוסעת במסלול היגון של עגנון - הולכת בעקבות הירשל, הצועד לעבר ביתה של בלומה; חולפת על פני בית הדואר והגימנסיה, ליד בית התרבות הנאה שנבנה ב-1905, לאורך חומת בית הנזירות האפורה, ששיחים אדומים משתרגים עליה; מציצה לעבר בית החולים הקטן, המוקף גן גדול; ולבסוף מגיעה לגבעה קטנה מוקפת יער, שבראשה עומד בית אחד בודד, ששום תפאורה לא תצליח לשחזר את שביל המדרגות המוביל אליו, ונדמה כי זעקת השבר העולה ממנו פורצת מבעד לקירותיו המתפוררים. כל שבורי הלב כמו מתבוננים מבעד לחרכים. לבו השבור של הירשל משיק לזה של המספר המספיד את עולם ילדותו, כמו את סיכויי התממשותה של האהבה לבלומה, והוא, כפי שמבחיין אריאל הירשפלד, "הופך מקום בעולם"³⁷. השבר של הירשל, אומר הירשפלד, הוא בבואה לעולמו של המחבר, שאינו חדל להתגעגע לעולם האתמול.

לאורחים לרגע המבקשים לשכך את כאבם, או לרוות את צימאונם, או כמוני - להלך לאט על גדות הסטריפא ולהדחיק את מראות ההרס של בית המדרש

ע אליו יש לחצות
צעיתו הגימנסיון
ליים ביותר בעיר,
שלנו. מצד שמאל
ימי הסליחות, כפי
ישוט" (עמ' קפה);
נר ממאה שנה בית
ובתווך הגימנסיה
באחד מביקוריי
בחצר הגימנסיה
ופסקה והתפתחה
סדרונות הרחבים
שו השכלה כללית
ו, שרוב בני הנוער

רחוק. אנו פוסעים
וגדול, שהיה בעבר
נון היה בו גם בית
דור", ההר המיוער
בה האירוניה, בלב
זודי בוצ'אץ'. בתום

ביצירות מוקדמות,
: ב-1919, "מחולת
מד "בית כנסת ישן
וכן, ב"סיפור פשוט"
די זקנים שבמקום
המנעול, עמ' קפד).
ות המכולת שלהם

36 אורח נטה ללון, 383-384.

37 הירשפלד, 2011, עמ' 91-130, ובעיקר עמ' 125-128.

339-:

17, ובעיקר הערה 20.

כתבים

הכנסת כלה; על כ

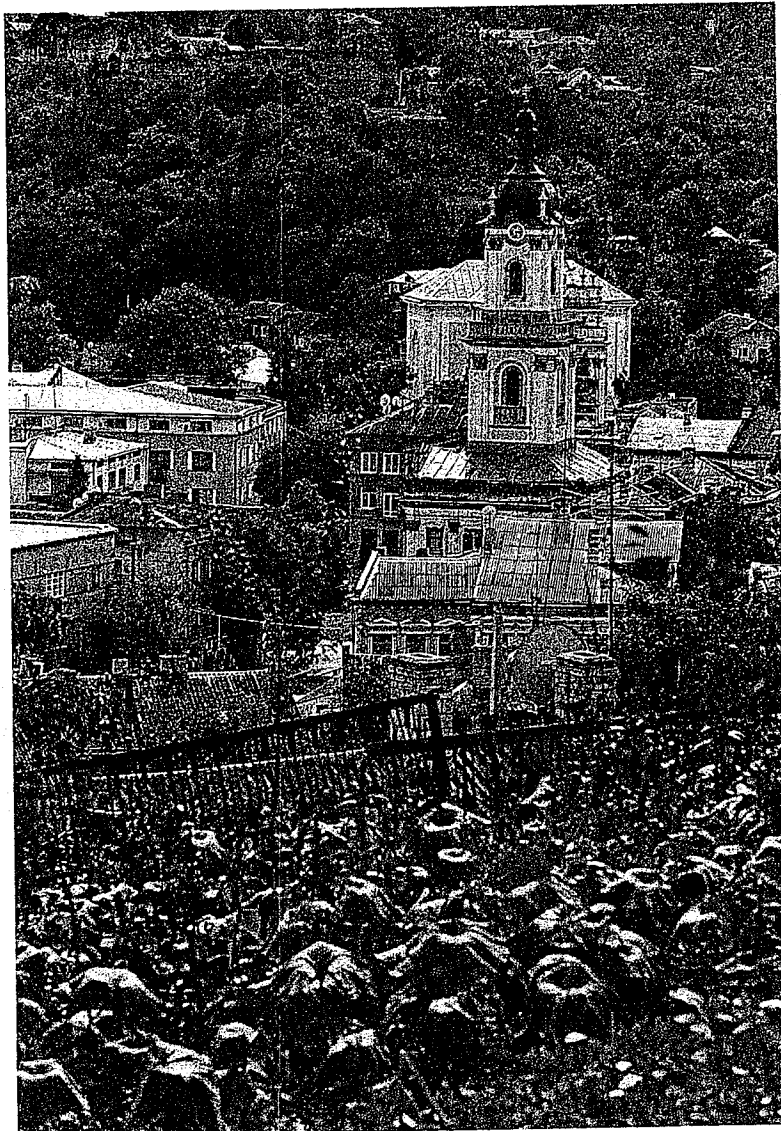
ספרים מן הע

עיר ומלואה. 1973
מעצמי אל עצמי.
קורות בתינו. 1979
אסתרליין יקירת.

מקורות

אלבג, רוחמה (תע
עגנון. ביקורת
בן-דב, ניצה (1997)
ברוור, אברהם (ר
עשרה. ירושלי
ברטל, ישראל (9)
162-145.
הולץ, אברהם (5)
לש"י עגנון. ירו
הירשפלד, אריאל
הלפרין, מרדכי (3)
כהן, ישראל (עורן
כנעני, דוד (1971)
כצמן, רומן (13)
עי"ן גימ"ל: כת
L_issue.html
לאור, דן (1995).
לאור, דן (1998).
מירון, דן (1994)
גרשם שלום ב
עגנון, שמואל יו
תשי"ט). ירוש
פרידלנדר, יהודה
ירושלים, כב,
sh Galicia in
Press.

מביקורי הראשון, מוזמנת חוויה אחרת. במרוצת השנים הוקמו כמה בתי קפה
בבתים הקטנים שעל גדות הנהר. באחד מהם ישבתי. שני שולחנות, שמונה
כיסאות, נעים ושקט. הקירות צבועים בכתום עז. הנהר זורם, ואנחתו של הירשל
בוקעת מבין דפי "סיפור פשוט" ומצטרפת לזו של דודו משולם, ומהדהדת גם
מגרונו של המחבר המובלע, שאינו חדל להתגעגע לעירו ונדמה כי לא עזבה
מעולם. "לבו היה חלל בקרבו", אומר הירשל למינה, "וכשלבי חלל מה חשיבות
יש למעשי?" (על כפות המנעול, עמ' קעג-קעד).

המבצר ברקע העיר - "עירי שלי מיוסדת על הרים" (עיר ומלואה)
(צילום: ברוך גיאן)

כתבים

הכנסת כלה; על כפות המנעול; אורח נטה ללון; אלו ואלו; תמול שלשום. תשכ"ב. שוקן.

ספרים מן העזבון

עיר ומלואה. 1973. שוקן.
מעצמי אל עצמי. 1976. שוקן.
קורות בתינו. 1979. שוקן.
אסתרליין יקירתי. 1983. שוקן.

מקורות

אלבג, רוחמה (תשס"ב). בוצ'אץ' ב"סיפור פשוט" כדגם לעיצוב המרחב ברומנים של ש"י עגנון. *ביקורת ופרשנות*, 36-35, 167-183.

בן-דב, ניצה (1997). *אהבות לא מאושרות*. תל-אביב: עם עובד.

ברוור, אברהם (תשכ"ה). *גליציה ויהודיה: מחקרים בתולדות גליציה במאה השמונה-עשרה*. ירושלים: מוסד ביאליק.

ברטל, ישראל (1999). *בין שלוש אומות - היהודים בגליציה המזרחית*. משואה, כז, 145-162.

הולץ, אברהם (1995). *מראות ומקורות - מהדורה מוערת ומאוירת של "הכנסת כלה" לש"י עגנון*. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

הירשפלד, אריאל (2011). *לקרוא את ש"י עגנון*. תל-אביב: אחוזת בית.

הלפרין, מרדכי (2003). *משפחה ועיר*. תל-אביב: טרקלין.

כהן, ישראל (עורך) (תשט"ז). *ספר בוטשאטש*. תל-אביב: עם עובד.

כנעני, דוד (1971). *ש"י עגנון בעל-פה*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

כצמן, רומן (2013). *"החזנים" הבלתי-ממומשים: הרטוריקה הקהילתית של עגנון*. עי"ן גימ"ל: כתב עת לחקר יצירת עגנון. נדלה מתוך http://www.biu.ac.il/js/li/aj/second_issue.html

לאור, דן (1995). *ש"י עגנון: היבטים חדשים*. תל-אביב: ספרית פועלים.

לאור, דן (1998). *חיי עגנון*. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

מירון, דן (1994). *גרשם שלום על ש"י עגנון*. בתוך 'א' שפירא (עורך), *רציפות ומרד - גרשם שלום באומר ובשיח* (68-69). תל-אביב: עם עובד.

עגנון, שמואל יוסף ושוקן, ז' (1991). *ש"י עגנון - ש"ז שוקן: חילופי אגרות (תרע"ו-תשי"ט)*. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

פרידלנדר, יהודה (תשס"ו) *"בנערינו ובזקנינו" לש"י עגנון - רכיבים דקדנטיים ומניפאיים*. ירושלים, כב, 11-22.

Bartov, Omer (2007). *Erased: Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

מו כמה בתי קפה שולחנות, שמונה אנחתו של הירשל לם, ומהדהדת גם דמה כי לא עזבה חלל מה חשיבות

ומלואה